

48
Participia in het Latijn

(1972)

(Dit stuk over participiumkonstrukties is eveneens de ongewijzigde tekst van de zomerkursus taalkunde 1971.)

DOELSTELLING

Dit artikel bevat enerzijds een aanvulling voor het Latijn bij de door Sicking (1971: 92 vv.) verdedigde opvatting dat participia als zodanig niet gespecificeerd zijn wat betreft hun semantische relatie ten opzichte van andere konstituenten in de zin: deze relaties zijn uitsluitend interpretatief¹ (op grond van kontekst en situatie) vast te stellen. Ik voeg hieraan een paar opmerkingen toe over frekwentie en complexiteit van participiumkonstrukties in het Latijn.

Anderzijds probeer ik een gebruikswijze van participia die als 'dominant' bekend staat te plaatsen in het model dat in het artikel over naamvallen is naar voren gebracht. Aan het eind keer ik terug naar het uitgangspunt: de ablativus absolutus als semantisch ongespecificeerd en slechts kontekstueel te interpreteren.

I. ENKELE OPMERKINGEN OVER HET GEBRUIK VAN PARTICIPIA IN HET LATIJN IN VERGELIJKING MET HET GRIEKS

1.1. *Participia zijn semantisch neutraal.* T.a.v. de Latijnse participia valt weinig toe te voegen aan de algemene opmerkingen van Sicking. Voorzover mij bekend bestaat er in de Latijnse grammatika's niet de neiging de verschillende *interpretaties* van participia te situeren in die participia, met uitzondering dan van de ablativus absolutus (zie beneden). Zo merkt bijvoorbeeld Szantyr (: 384) op: "Die innere Beziehung des praedikativen Part. (und Adj.) wird in alter Zeit nicht eigens ausgedrückt, sondern erhellt aus dem Zusammenhang". Die voegt toe dat "Die Part. . . können so die verschiedensten Nebensätze vertreten": modaal, kausaal, konditioneel, concessief².

Vanaf de klassieke periode worden in toenemende mate woorden toegevoegd die de relatie *expliciet* maken, zoals *quamquam*, *tamquam*, *sicuti*, *quippe*, *statim*. Dit geldt zowel voor predikatief gebruikte participia, ablativus absolutus, als predikatief gebruikte adjektieven.

(1) immanitatem parricidii quamquam per se manifestam tamen etiam vi orationis exaggerat (Quint. 9.2.53)

49
Voor deze toename wordt als regel niet gedacht aan invloed van het Grieks. Een uitzondering is (2) waar Grieks $\epsilon\tau\epsilon$ als faktor voor het gebruik van *quippe* wordt aangenomen.

(2) namque movetur aqua et tantillo momine flutat quippe volubilibus parvisque creata figuris (Lucr. 3, 189-90)

De toename van het gebruik van dergelijke woorden hangt vermoedelijk voornamelijk samen met het grotere gebruik dat men gaat maken (vooral Livius) van participia en van de sterk vergrote complexiteit van de participiumkonstrukties.

1.2. *Frekwentie van participiumkonstrukties.* Het participium wordt in het Latijn veel minder gebruikt dan in het Grieks. Dit ligt enerzijds aan het kleinere aantal vormen, anderzijds aan het ontbreken van een lidwoord. Aan de andere kant is in het Latijn het zgn. dominante gebruik van het participium (men denke aan de *ab urbe condita*-konstruktie) groter dan in het Grieks. Het gerundivum was naast het p.p.p. in dit type verbindingen gebruikelijk. Het gebruik was beperkt tot vormen van verba die een zgn. objektsaccusativus bij zich hebben (naast enkele deponentiele vormen).

Ondanks individuele verschillen is het korrekt om te zeggen dat in de tijd van Cicero het gebruik van participia groter is dan daarvoor. Deze ontwikkeling zet zich door. Het ziet er naar uit dat het frekwente gebruik van participia en vooral het gebruik van uitgebreide konstrukties met participia een verschijnsel is van de schrijftaal, en wel in het bijzonder van de literaire schrijftaal. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de ongelijke verdeling van participia in Cicero's brieven. De korte, zakelijke bevatten nauwelijks participia, terwijl in de uitvoerigere waar Cicero iets aan de orde stelt wat hem interesseert meer participia voorkomen.

Men kan zich afvragen of hierbij Griekse invloed in het spel is geweest. Het lijkt niet onaannemelijk dat kennismaking met de Griekse literatuur (van de volkstaal weten we niet veel) de Romeinse auteurs heeft getoond dat het gebruik van participia het mogelijk maakt om kort en in een makkelijk inpasbare vorm dingen mede te delen. Het is echter niet zo dat de Romeinen gebruik maakten van een verschijnsel dat hun eigen taal eigenlijk niet kende³. Dat het voornaamste voordeel van het gebruik van participia gelegen is in het feit dat informatie en argumenten zo kort kunnen worden doorgegeven maakt Laughton (1964: 140-56) waarschijnlijk door een analyse van het gebruik van participia in Cicero's *Philippica*, *de Officiis*, *Orator* en *Att.* 15-16. Het blijkt dat de distributie van participia in de filosofische en rhetorische geschriften vrij regelmatig is (uitschieters: *Off.* 3, 1-4; 112-4, waar Cicero kort de politieke en persoonlijke situatie schetst, resp. een aantal historische anekdotes vertelt),

in de brieven zoals gezegd sterk fluktueert al naar gelang de brief. De redvoeringen laten een gevarieerde distributie van participia zien, zonder dat er – voor zover bekend – fluktuaties in stijlnivo mee korresponderen. In *Phil.* 8, 7–20 (147 regels Oxfordtekst) komt slechts 1 vrij formulaire ablativus absolutus voor; in 3, 30–3 (55 regels) 14 participia; in 3, 34–9 (71 regels) slechts 5. In *Phil.* 7 gemiddeld 1 participium per pagina, in *Phil.* 9, 3 participia. De participia blijken samen te klonteren op plaatsen waar Cicero een grote hoeveelheid informatie in kort bestek wil overbrengen.

1.3. *Komplexiteit van participiumkonstrukties.* Ik heb al gezegd dat de complexiteit van participiumkonstrukties toeneemt. Bij Caesar treffen we al meer BEPALINGen (o.a. bijzinnen) aan bij participia dan bij Cicero. Livius gaat nog veel verder. Wat de ablativus absolutus betreft, bij Cicero gaat het als regel om korte bouwsels, bv. 3. Gevallen als (4) en (5) zijn bij hem exceptioneel en gevallen als Livius 21, 11, 7 zal men vermoedelijk bij hem niet aantreffen.

(3) re audita, accepta pecunia, signo dato

(4) excessit e vita duabus praeclarissimis ad diuturnitatem rei publicae confirmatis religione atque clementia (*Rep.* 2, 27)

(5) horum nominibus tot virorum atque tantorum expositis eorum se institutum sequi dicunt (*Ac.* 2, 13)

2. HET ZOGENAAMDE DOMINANTE GEBRUIK VAN PARTICIPIA

Ik wil het nu hebben over twee gebruikswijzen van de participia, die bekend staan als de *ab urbe condita*-konstruktie en de ablativus absolutus. Ik hoop aan te tonen dat de niet-prepositionele gevallen van de *ab urbe condita*-konstruktie (om het wat paradoxaal uit te drukken) en de ablativus absolutus kunnen worden beschreven in termen van deel uit maken van de KERN of PERIFERIE (respectievelijk).

2.1. *De ab urbe condita-konstruktie.* De *ab urbe condita*-konstruktie komt in het Latijn betrekkelijk vaak voor. In het Grieks is het verschijnsel minder frequent mede door het voorkomen van de lidwoord + infinitief-konstrukties. We treffen ze vooral in Thucydides aan.

(6) αἴτιον δὲ ἦν οἱ Λακεδαιμόνιοι προεϊπόντες (4,26,5)

(7) μετὰ Συρακούσας οἰκισθείσας (6,3,3)

Deze konstruktie wordt in de regel in de schoolgrammatika's beschreven als zgn. *dominant* gebruik van het participium (Komt de term oorspronkelijk van De Man?). Deze beschrijving is uiteraard zeer verhelderend zowel voor de semantische relatie tussen participium en nominale konstituent als ook om

aan te geven dat in een andere konstruktie, bv., van een verbaal abstractum + attributief substantief, het woord dat nu HEAD is in de konstruktie ATTRIBUTUUT zou zijn.

(8) ab urbe condita = a conditione urbis (*conditio* sedert de *Italia*)

Het feit echter dat semantisch in de gegeven konstruktie en syntactisch in een min of meer synonieme konstruktie de verhouding zo ligt zegt nog weinig over de syntactische relatie in de gegeven konstruktie. Ik geloof dat Szantyr (: 393) gelijk heeft wanneer hij wijst op de (latere – zie beneden) relatie met predikatieve konstrukties. Tevens wordt zo de relatie t.o.v. de ablativus absolutus-konstruktie duidelijker. In (9) blijkt de gelijkenis van de ablativus absolutus en het dominant gebruikte participium zonder prepositie duidelijk. Algemeen wordt de relatie in de ablativus absolutus beschreven als predikatief (zie onder) ⁴.

(9) eas leges . . . quibus latis gloriabatur (*Cic. Phil.* 1, 24)

Voor Cicero zijn er maar weinig gevallen van de *ab urbe condita*-konstruktie te vinden. Een voorbeeld van een niet-prepositioneel gebruik is (10). Het voorbeeld (11) wordt hier vaak mee in verband gebracht, maar is als zodanig verschillend.

(10) quid istis nunc memoratis opust (*Plt. Mil.* 914)

(11) cauto opust (*Plt. Merc.* 466)

Bij Cicero treffen we een betrekkelijk groot aantal zowel prepositionele als niet-prepositionele gevallen.

(12) post urbem conditam (*Cic. Cat.* 4, 14)

Het merendeel van de gevallen betreft het p.p.p., maar ook het participium praesentis komt voor.

(13) fugiens denique Pompeius mirabiliter homines movet (*Cic. Att.* 7, 11, 4)

Dit voorbeeld (13) kan misschien duidelijk maken dat wat vreemd is voor ons taalgevoel aan de *ab urbe condita*-konstruktie voornamelijk gelegen is in de voortijdigheid van het p.p.p.

Ik beperk me nu tot de gevallen van de *ab urbe condita*-konstruktie zonder prepositie in verband met de in 2.2. te behandelen ablativus absolutus.

(14) dubitabat nemo quin violati hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello lacessiti, fana vexata hanc tantam efficerent vastitatem (*Cic. Pis.* 85)

We zien hier een aantal participiumgroepen (ik gebruik deze term voortaan gemakshalve), gekoördineerd met elkaar, die in de zin de functie SUBJEKT vervullen en diensgevolge zijn gemarkeerd met de nominativus. Semantisch zijn de betreffende konstituenten de OORZAAK van de handeling. Vgl. ook nog vb. (15).

(15) cum occisus dictator Caesar aliis pessimum, aliis pulcherrimum facinus videretur (Tac. *Ann.* 1, 8, 6)

In (16) hebben we te maken met een participiumgroep die funktioneert als OBJEKT (of liever als tweede nominale konstituent), in dit geval gemarkeerd door de accusativus.

(16) nondum commemoro rapinas, non exactas pecunias, non captas (Cic. *Pis.* 38)

Vb. (9) kan worden beschouwd als een geval van een tweede nominale konstituent gemarkeerd door de ablativus.

Er worden door Laughton (1964: 94) twee gevallen van door de dativus gemarkeerde participiumgroepen genoemd. Hiervan kan het tekstueel moeilijk te verklaren geval Cic. *Brut.* 207 terzijde worden gelaten omdat de dativus daar kenmerk is van de tweede nominale konstituent van *interesse* (*his scriptis interfui*), vergelijkbaar met (9) en (16). In het andere voorbeeld (17) stuiten we op de gebruikelijke moeilijkheden van de status van een door de dativus gemarkeerde konstituent: wel of niet nauw aangesloten bij *reservate*?

(17) reditum ad vestitum confectae victoriae reservate. confectio autem huius belli est D. Bruti salus (Cic. *Phil.* 14, 1)

(*confectae victoria: confectio*)

De gevallen van ablativus zijn zoals gezegd gauw te verwarren met gevallen van ablativus absolutus. In (18) is er sprake van een BEPALING van OORZAAK in een passieve zin (kenmerk uiteraard ablativus), in zekere zin de tegenhanger van SUBJEKTOORZAAK in (14).

(18) neque intellegit pietate et religione et iustis precibus deorum mentes, non contaminata superstitione neque ad scelus perficiendum caesis hostiis posse placari (Cic. *Cluent.* 194)⁵

Behalve konstrukties van substantief en participium zijn natuurlijk ook konstrukties mogelijk van substantief + predikatief substantief en + predikatief adjektief. Bij Tacitus vinden we daarvan opmerkelijke gevallen.

(19) filius legati orator publicae causae satis ostenderet necessitate expressa quae per modestiam non obtinuissent (Tac. *Ann.* 1, 19, 5)

(20) augebat metum gnarus Romanae seditionis et, si omitteretur ripa, invasurus hostis (Tac. *Ann.* 1, 36, 2)

In (14)-(20) hebben we te maken met participiumgroepen (en varianten daarvan) die in een nauwe relatie staan t.o.v. het verbum (anders gezegd: die behoren tot de KERN).

2.2. *De ablativus absolutus*. Evenals bij andere nominale konstituenten is het mogelijk een participiumgroep te doen functioneren in minder nauwe verbinding met het verbum. Treedt zo'n participiumgroep op als BEPALING,

dan is de naamval bij uitstek daarvoor uiteraard de ablativus. Zo'n *perifere participiumgroep in de ablativus* heeft traditioneel de naam ablativus absolutus (een naam die in dit kader niet gek is).

(21) urbe capta Caesar milites laudavit

In (21) is *urbe capta* een BEPALING, door ons geïnterpreteerd (maar niet gemarkeerd) als TIJDSTIP.

Evenals in 2.1. treffen we varianten (substantief + substantief; substantief + adjektief) aan.

(22) legato auctore Caesar milites laudavit

(23) legato invito Caesar milites laudavit

In het artikel over naamvallen heb ik opgemerkt dat nominale konstituenten die als BEPALING fungeren als zodanig herkend worden door de aanwezigheid van het formele kenmerk ablativus (of accusativus) en doorgaans moeiteloos geïnterpreteerd worden door de betekenis van de konstituent in kwestie. Het opmerkelijke van de ablativus absolutus is nu dat behalve in gevallen als *me consule*, waar het aantal mogelijkheden kleiner is, de interpretatie niet gebaseerd kan worden op de betekenis van de konstituenten van de participiumgroep zonder meer en zeker niet door de betekenis van de nominale konstituent binnen de groep. Men bedenke ook dat de nominale konstituent vaak een pronomen is.

Analyses waarin de ablativus absolutus wordt beschreven als een 'gewone' ablativus (bv. *temporis*, *causae*, etc.) uitgebreid met een predikatief participium zijn daarom ook niet juist. Deze verklaring is als een historische verklaring te vinden in de wetenschappelijke grammatika's, maar is in schoolgrammatika's doorgedrongen als een synchrone verheldering. Vgl. Diercks cs. (: 50)⁶ en Muskens-IJsebaert (toelichting 15j; grammatika p. 27), die opmerken:

"De ablativus c. praedicativo [korrekt -P.] is een ablativus *temporis* (*tijdens/na* [sic]), *causae* (*vanwege, door*), of *modi/instrumenti* (*ondanks, indien* [sic]), verbonden met een praedicatief gebruikt naamwoord".

Het is vrij duidelijk dat in (21) *urbe* nooit als een BEPALING-TIJDSTIP zou kunnen worden opgevat. Een ablativus absolutus zal uitsluitend op grond van nadere kontekstuele en mogelijk situationele gegevens geïnterpreteerd kunnen worden en is als zodanig neutraal.

Eén soort kontekstuele gegevens bestaat in de toevoeging van woorden als *sicuti*, bv. in (24).

(24) hostes maximo clamore, sicuti parta iam atque explorata victoria... vallum ascendere coeperunt (Caes. *Gal.* 5, 43, 3)

Het zou onjuist zijn te suggereren dat zo'n woord wordt toegevoegd ter ver-

sterking van de waarde die op grond van de ablativus inherent aan de konstruktie zou zijn.

H. Pinkster

Seminarium voor klassieke filologie, Universiteit van Amsterdam

¹ Voor het verschil interpretatie vs. inhoud zie Reichling (1969) en Pinkster (1971: 348, n. 1).

² 'Vertreten' is natuurlijk een beetje een vreemde term.

³ Laughton (1964: 43-5) neemt grecisme aan voor het type [relativum (interrogativum) + participium] + verbum fin. als in: sin minus, in illud ipsum mare deiciemus quod spectantes scribimus (Cic. *Q. fr.* 2, 13, 1).

Vgl. ἡ οὖν δὲ τίσιν τί ἐποδιδούσα τέχνη δικαιοσύνη ἂν κελοῖτο (Plato *Rep.* 1. 332d1).

⁴ Een attributief participium is weglaatbaar zonder de grotere konstruktie onsemantisch of ongrammaticaal te maken. Voor een predikatief participium geldt dit niet, simplistisch gesteld (zie n. 5).

⁵ Tenzij *contaminata* en *caesis* attributief worden opgevat.

⁶ Voor de schoolauteurs zie Pinkster (1971: 348).

BIBLIOGRAFIE

Zie ook artikel naamvallen.

Laughton, E. 1964 *The participle in Cicero*. Oxford, U.P.

Pinkster, H. 1971 'Het Latijnse tempussysteem en de weergave daarvan in schoolgrammatica's'. *Lampas* 3, 333-48.

Sicking, C. M. J. 1971 *Hoofdstukken uit de Griekse syntaxis*. Amsterdam, Polak.